

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.01

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.1.24>

МИКИТЕНКО О.В.

ЗАРОДЖЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ ДОКТРИНИ
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА (XIII – СЕРЕДИНА XVII СТ.)EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF FRENCH DOCTRINE
OF INTERNATIONAL LAW (XIII C. – MIDDLE XVII C.)

У статті представлений аналіз ідей мислителів епохи зародження і становлення французької доктрини міжнародного права, що окреслюється періодом XIII – середини XVII ст. Встановлено, що перші національні школи міжнародного права почали формуватися у добу Високого Середньовіччя у XIII-XV ст. Прогресивні ідеї стосовно встановлення нового міжнародного правопорядку висунули видатні мислителі Франції – представники доби Високого Середньовіччя – Гійом Рейнський та П'єр Дюбуа. Гійом Рейнський обґрунтував принцип мирного вирішення міжнародних спорів, апелюючи до втрат держав унаслідок несправедливої війни. П'єр Дюбуа висунув ідею створення міжнародної організації, яка мала б ґрунтуватися на союзному договорі, укладеному загальноєвропейським союзом. Також представлено візію опонентів філософських, політичних і правових поглядів П'єра Дюбуа. Обґрунтовано, що запропонований Гійомом Рейнським і П'єром Дюбуа міжнародний правопорядок слугує праобразом сучасного Європейського Союзу. Виявлено, що наступна хвиля вагомих міжнародно-правових ідей припала на період Реформації. В основу політико-правового світогляду Нового часу покладені ідеї походження держави з природи і волі людини. Доведено, що значний вклад у розвиток французької доктрини міжнародного права цього періоду зробили Ж. Кальвін (ідея всесвітньої конфедерації, згуртованої навколо єдиної церкви на Землі), Теодор де Без (ідея солідарності всього людства у боротьбі з тиранією), Коннанус Паризький (поділ права на природне і цивільне), Жан Боден (концепція державного суверенітету), Філіп Дюплессі-Морне – псевдонім Юній Брут (ідеї суверенітету народу та його священного права чинити опір тиранам, візія органічної єдності церкви і людства), Емерік Крюс (ідеї створення постійно діючого конгресу за участю представників усіх монархій та республік, міжнародної федерації – загальноєвропейського союзу, покликаного забезпечувати вічний мир). Визначено низку ключових концептуальних ідей мислителів періоду зародження і становлення французької доктрини міжнародного права, до яких віднесено: ідеї припинення воєн та встановлення тривалого міжнародного миру, ідеї державного суверенітету, ідеї солідарності європейських суспільств й створення загальноєвропейського союзу незалежних європейських держав, ідеї мирного вирішення міжнародних спорів у судовому порядку чи арбітражі, ідеї створення міжнародних організацій та діяльності міжнародних конгресів.

Ключові слова: міжнародне право, французька доктрина, міжнародна організація, союзний договір, загальноєвропейський союз.

© МИКИТЕНКО О.В. – аспірант кафедри міжнародного права факультету міжнародних відносин, асистент кафедри економіки та публічного управління факультету управління фінансами та бізнесу (Львівський національний університет імені Івана Франка)

In the article the analysis of thinkers' ideas throughout the age of emergence and development of French doctrine of international law, that covers the period of the 13th c. – middle of the 17th c., is presented. It has been established that the first national schools of international law started to function at the Higher Middle Ages in the 13-15th centuries. The famous thinkers of France – the representatives of the Higher Middle Ages, namely Guillaume de Rennes, Pierre Dubois, produced progressive ideas pertaining the establishment of new rule of international law. Guillaume de Rennes substantiated the principles of peaceful settlement of international disputes, appealing to states' losses after an unjust war. Pierre Dubois advanced an idea to create an international organization which was supposed to be based on the union treaty, drafted by pan-European union. The vision of the opponents to philosophical, political and legal views of Pierre Dubois is presented. A new rule of international law suggested by Guillaume de Rennes and Pierre Dubois is proved to be a prototype of the European Union. It has been found out that the next wave of significant ideas of international law falls on the age of Reformation. The ideas of state origin from nature and will of a human are taken as the principles of political and legal ideology of the New time. It has been grounded that Jean Calvin (the idea of world confederation, united around the single church on the Earth), Théodore de Bèze (the idea of mankind solidarity to combat tyranny), Connanus Parisiensis (division of natural and civil law), Jen Bodin (the concept of state sovereignty), Philippe Duplessis-Mornay (the ideas of people sovereignty and its sacred right to resist tyrants, the vision of a natural unity of church and mankind), Emeric Cruce (the idea to create a permanently active congress with all representatives of monarchy and republics, international federation – pan-European union, intended to provide an eternal peace) made a significant contribution to the development of French doctrine of international law. The number of key conceptual ideas of the thinkers throughout the age of emergence and development of French doctrine of international law has been outlined that encompass: the idea of cessation of hostilities and establishment of a lasting international peace, the ideas of state sovereignty, the ideas of solidarity of European societies and creation of pan-European union of independent European states, the idea of peaceful settlement of international disputes at courts or arbitrages, the ideas of creation of international organizations and international congresses.

Key words: *international law, French doctrine, international organization, union treaty, pan-European union.*

Вступ. Аналіз зародження і становлення французької доктрини міжнародного права окреслюється періодом XIII – середини XVII ст., оскільки саме у цей час з'являються витoki вагомих ідей для французької доктрини міжнародного права і загалом для науки міжнародного права. Національні держави й, разом з тим, перші національні школи міжнародного права почали формуватися у добу Високого Середньовіччя, тобто у XIII-XV ст., відколи й беруть свій початок перші праці французьких мислителів на міжнародно-правову тематику. Цей процес тривав до Вестфальського перемир'я, яке було укладене у 1648 р., тобто у середині XVII ст. [5, с. 89–90]. Тому вважаємо за доцільне визначити саме такі часові рамки для періоду зародження і становлення французької доктрини міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням зародження і становлення доктрини міжнародного права присвячені наукові розвідки таких вчених: М. Алонсо (M. Alonso) [1], О. Буткевич [2], А. Герман (A. German) [3, 4], О. Мережко [5], Дж. Гільмонт (J. Gilmont) [6], Дж. Фонтанель (J. Fontanel) [7], П.-А. Форкаде (P.-A. Forcadet) [8] та ін.

Попри значний інтерес українських і зарубіжних науковців до окремих історичних аспектів доктрини міжнародного права, комплексна розвідка зародження і становлення французької доктрини міжнародного права ще не здійснювалася.

Постановка завдання. Мета статті – представити результати аналізу наукової проблеми зародження і становлення французької доктрини міжнародного права.

Результати дослідження. Здійснюючи науковий аналіз періоду XIII – середини XVII ст., дослідник виявляє, що більшість тогочасних праць європейських науковців не лише в галузі міжнародного права, а й у інших сферах науки були написані не національною, а латинською мовою. Висували ідеї і писали праці на політико-правову тематику зазвичай чиновники, придворні короля чи священнослужителі, які займали поважне становище в монаших орденах. Системою

міжнародного права європейські вчені того періоду розглядали європо- і християноцентрично [2, с. 24].

Аналіз міжнародно-правових ідей представників доби Високого Середньовіччя Гійома Рейнського та П'єра Дюбуа доводить, що вони були одними з найвидатніших мислителів Франції, які висували прогресивні ідеї стосовно встановлення нового міжнародного правопорядку. Вагомість і реальність ідей згаданих учених можна спостерігати на прикладі сучасної системи міжнародного та європейського права. У французьких наукових джерелах міжнародно-правові ідеї П'єра Дюбуа описані недостатньо. Дослідження ж ідей Гійома Рейнського – взагалі майже відсутні.

Гійом Рейнський (Guillaume de Rennes) був відомим філософом і богословом XIII ст., членом домініканського ордену, одним з перших французьких учених, які піднімали питання, що сьогодні цікавлять дослідників у галузі міжнародного права. Філософ виступав за об'єднання і незалежність Франції, обрання правителя – короля чи імператора, який не матиме над собою верхньої влади. Гійом Рейнський обґрунтував принцип мирного вирішення міжнародних спорів, згідно з яким недопустимо вирішувати суперечку шляхом зброї, якщо конфлікт може бути вирішений у судовому порядку або в арбітражі. Вчений також піднімав питання про те, чи при укладенні мирного договору правитель зобов'язаний дослухатися до вимог своїх підданих.

Найбільш відомою роботою Гійома Рейнського був коментар до праці «Summa de casibus roepitentie» («Трактат про покарання») іншого домініканця – іспанця Раймунда Пеньяфортського, де Гійом детально розглядав проблеми, що виникають у зв'язку з втратами держав унаслідок несправедливої війни [5, с. 79].

У роздумах на міжнародно-правову тематику учень відомого богослова Фоми Аквінського, П'єр Дюбуа (Pierre Dubois, близько 1250-1340 рр.) пішов ще далі. На відміну від Гійома Рейнського, П'єр Дюбуа був легістом, світською людиною, перебував на службі в королів Франції й Англії.

Єдиними джерелами, що описують його біографію, хоча і досить неповно, є його праці. Відомо, що П'єр Дюбуа родом з Кутансу, що знаходиться в Нормандії. Він двічі обирався представником Кутансу до Генеральних Штатів – у 1302 і 1308 рр. На жаль, в картулярії (збірнику документів, який часто складався при монастирях, і є цінним джерелом знань з періоду Середньовіччя) Кутансу немає жодних даних про мислителя [7, 8, с. 69–70]. П. Дюбуа навчався в Паризькому університеті, де отримав ступінь ліценціата канонічного права [9, с. 257–268].

Оскільки П'єр Дюбуа не був наближеним радником французького короля, а був лише адвокатом, який відстоював його інтереси в судах, і був вихідцем з класу малого дворянства, що згодом стало буржуазією, у його працях виражаються інтереси широких кіл, а не лише королівського оточення.

Наукову діяльність П'єр Дюбуа здійснював у період з 1300 по 1313 рр. За його авторством до сьогодні зберігся лише один трактат. Проте, вважається, що він був автором близько десяти наукових праць. Тим не менше, це досить спірне питання. Праці П'єра Дюбуа досліджували такі вчені, як: французький академік Де Ваї, та вчені Ернест Ренан, Шарль-Віктор Ланглуа та ін. [8, 10, с. 107–111]. Можна стверджувати, що П'єр Дюбуа був досить освіченою на той час людиною. У своїх працях він послуговувався канонічним і римським правом, посилався на Біблію й Арістотеля, а також на деяких класичних філософів доби Середньовіччя, зокрема на Боеція [8, с. 69].

П'єр Дюбуа виступав за припинення феодальних воєн і об'єднання християн Європи під егідою Франції. У першій праці, яку сучасні науковці приписують авторству П'єра Дюбуа – «Про припинення воєн і суперечок в королівстві Франція», мислитель сформулював головні ідеї, що потім були розвинуті в його основній праці – «Про повернення Святої Землі» [11]. У зв'язку із завоюванням Святої землі, П'єр Дюбуа у своєму творі «Про припинення воєн і суперечок в королівстві Франція» (1300 р.) висуває ідею створення міжнародної організації на міжнародному конгресі за участю прелатів і світських князів всіх незалежних християнських держав. Запропонована організація мала ґрунтуватися на союзному договорі, який заснував би загальноєвропейський союз.

На думку П'єра Дюбуа, в рамках цього союзу повинен бути встановлений міцний мир, а його порушники повинні позбавлятися своїх володінь і підлягати виселенню до Святої Землі. На думку українського вченого в галузі історії міжнародно-правових учень Олександра Мережка, цей загальноєвропейський союз є праобразом сучасного Європейського Союзу, який ґрунтується на системі міжнародно-правових договорів [5, с. 82].

Задля збереження миру П'єр Дюбуа пропонував також заснувати європейську палату третейського суду. Вона повинна була складатися з шести присяжних суддів, трьох духовних

прелатів і трьох суддів, призначених сторонами. Вищою апеляційною інстанцією мав бути Папа Римський [5, с. 82].

Потрібно зазначити, що є деякі дослідники наукової діяльності проаналізованих вище вчених, які недооцінюють їхній вклад у розвиток науки. Зокрема, Ернест Ренан вважав ідеї П'єра Дюбуа досить примітивними й недалекоглядними [9].

Ми ж зосереджуємо свою увагу на тому, що ідеї міжнародного правопорядку Г'юама Рейнського і П'єра Дюбуа суттєво випереджали свій час і епоху, у яку проживав Ернест Ренан – другу половину XIX століття, коли ще було досить далеко до втілення ідей створення загальноєвропейського союзу.

Політико-правовий доробок згаданих мислителів вагомий для розвитку французької доктрини міжнародного права і загалом науки міжнародного права завдяки:

– обґрунтованому Г'юагом Рейнським принципу мирного вирішення міжнародних спорів, що виникали у зв'язку з втраченими державами наслідок несправедливої війни;

– ідеям П'єра Дюбуа щодо припинення феодальних воєн, які були звичним деструктивним явищем Середньовічної доби, об'єднання християн Європи, створення європейської організації на міжнародному конгресі, що мала б ґрунтуватися на союзному договорі, який заснував би загальноєвропейський союз (тракується науковцями міжнародного права сьогодні як праобраз Європейського Союзу) й заснування європейської палати третейського суду задля збереження миру.

Правлячі кола Європи й інших континентів усвідомили слушність ідей, запропонованих згаданими французькими представниками доби Високого Середньовіччя у XIII ст., і почали втілювати їх у життя лише через багато століть, після великої кількості локальних кровопролитних конфліктів і двох світових воєн, які забрали мільйони життів і знищили велику частину культурної спадщини.

Наступна хвиля вагомих міжнародно-правових ідей припала на період Реформації. Саме Реформація вплинула на характер тогочасної спільноти, перетворивши її із традиційного католицького середньовічного суспільства, характерними рисами якого були авторитарна ієрархічність соціальних відносин і теократичний централізм, на протестанське суспільство Нового часу, яке розглядало походження держави з природи і волі людини. В основу політико-правового світогляду Нового часу було покладено ідею федеративного договору, який першочергово укладався суверенними індивідами [12].

Значний вклад у розвиток французької доктрини міжнародного права цього періоду зробив Ж. Кальвін. Ж. Кальвін (Jean Calvin, 1509-1564) був відомим французьким і швейцарським правознавцем, апологетичним письменником і полемістом. У 1532 р. Ж. Кальвін здобув ступінь юриста в університеті Бурже і опублікував свою першу працю. Це був коментар до книги «Де Клеменція» відомого римського філософа Сенеки [6, с. 28]. Мислитель був прихильником ідеї всесвітньої конфедерації, згуртованої навколо єдиної церкви на Землі [1, с. 146].

Суспільні ідеї Ж. Кальвіна спричинили появу нових міжнародно-правових ідей, які були розвинуті його прихильниками. Послідовниками ідей Ж. Кальвіна були т.зв. «монархомахи» («мах» з грец. «боротьба»), західноєвропейські письменники-публіцисти, які виступали проти ідей абсолютизму. У памфлеті «De jure magistratum in subditos» («Про право підлеглих магистратів») (1574 р.) монархомаха-кальвініста, учня та послідовника Ж. Кальвіна – Теодора де Без (Théodore de Bèze, 1519-1605), обґрунтована думка про солідарність всього людства, з огляду на яку народи мають право надавати допомогу один одному в боротьбі з тиранією. У згаданому памфлеті Т. де Без також протестував проти тиранії у питаннях релігії. Мислитель стверджував, що активна протидія негідному уряду є законною для народу й, за необхідності, можна вдатися до зброї щоб повалити його [13].

Коннанус Паризький (Connanus Parisiensis, 1508-1551), інший відомий французький юрист-мислитель XVI ст., запропонував поділ права на природне і цивільне. У свою чергу, природне право Коннанус пропонував розподілити на встановлене самою природою і, таким чином, найбільш справедливе, і *jus gentium*, що витікає з моралі та мовчазної згоди, а не з законів. На думку Коннануса, сфера поширення права сприяє активізації комунікації між членами суспільства на міжнародному рівні і, таким чином, сприяє розширенню сфери політичного спілкування, а відтак, оперуючи сучасними категоріями, – розширенню сфери дії міжнародного права. Таке припущення мислитель робить на основі вчення про соціальну природу людини [5, с. 110].

Концепція державного суверенітету була вперше сформульована французьким юристом-мислителем Жаном Боденом (Jean Bodin, 1530-1596). Згідно цієї концепції, основною властивістю суверенітету є верховенство державної влади та її незалежність від будь-якої зовнішньої

влади. На жаль, ця прогресивна концепція була сприйнята рядом мислителів як підстава для заперечення міжнародного права. Таке хибне розуміння концепції державного суверенітету, що суверен вище всякого права і не зобов'язаний дотримуватися міжнародно-правового принципу *pacta sunt servanda*, називається абсолютною концепцією державного суверенітету. До прикладу, її прихильником був англійський юрист і мислитель К. Салмазій [5, с. 111].

Проте, на думку Ж. Бодена, суверенітет означає незалежність від позитивного, а не від природного права. Суверенна влада повинна була обмежуватися нормами етичного і правового характеру. На думку мислителя, природне право стоїть над державами. Ж. Боден також наполягав на важливості і обов'язковості дотримання принципу *pacta sunt servanda*, який витікає з природного і божественного права, а також *jus gentium*. Мислитель вважав, що наступники суверена повинні відповідати за міжнародно-правовими зобов'язаннями, що стосуються держави і укладені за згодою державних органів.

Філіп Дюплессі-Морне (Philippe Duplessis-Mornay, 1549-1623) – інший монархомах, який творив під псевдонімом Юній Брут (Stephen Junius Brutus), опублікував знаменитий памфлет «*Vindiciae contra tyrannos*» («Помста тиранам» (1579)), у якому наполягав на суверенітеті народу та його священному праві чинити опір тиранам, виходячи з візії органічної єдності церкви і людства. Така єдність, на думку мислителя, давала народам право втручатися в справи один одного з метою підтримки суспільства, яке повстало проти тирана [14].

Ідея протестантів про створення міжнародної федерації – загальноєвропейського союзу, покликаною забезпечувати вічний мир, втілювалася у проєктах Емеріка Крюса (Emeric Cruce, близько 1590-1648 рр.), зокрема у трактаті «Новий кіней або дискурс про випадки та засоби встановлення загального миру та вільної торгівлі у всьому світі» (1623 р.) [15].

Існує думка науковців, що Г. Гроцій, перебуваючи у Парижі під час праці над роботою «Про право війни і миру» (1625 р.), був ознайомлений із згаданим трактатом Е. Крюса [5, с. 101].

Оскільки Е. Крюс був прихильником релігійної віротерпимості і встановлення тривалого міжнародного миру, він запропонував проєкт нового правопорядку, що носив міжнародний характер і виходив за рамки європейського субконтиненту. На думку мислителя, у межах нового правопорядку міжнародного співтовариства повинна була існувати певна ієрархія. Перше місце по значущості відводилося папі римському, друге – турецькому султану, третє – німецькому імператору, четверте і п'яте – королям Франції та Іспанії. На шосте ж місце, за задумом Е. Крюса, могли претендувати правителі Персії, Китаю чи Московського царства. З метою встановлення та контролю такого міжнародного правопорядку необхідно було створити постійно діючий конгрес за участю представників усіх монархій та республік. Венеція пропонувалася місцем проведення такого конгресу [3].

Мислитель зробив спробу визначити коло компетенцій конгресу, найвагомішою з яких вважав вирішення міжнародних суперечок третейськими суддями. Постанови конгресу, демократично прийняті шляхом голосування, мали нести обов'язковий характер для учасників конгресу. Підручням для створення мирного міжнародного співтовариства Е. Крюс вважав ідеї природного права. На думку вченого, природне право людей на життя й добробут подібне до законів природи, однакове і невід'ємне для усіх людей [5, с. 101].

В мемуарах герцога де Сюлі (Duc de Sully, 1559-1641) містився т.з. «Великий план», який став відгуком на проєкт Е. Крюса. За свідченням герцога, авторство згаданого плану належало французькому королю Генріху IV (1553-1610). За задумом короля, необхідно було створити щось на зразок європейської союзної конфедеративної республіки. З метою створення такого державного утворення, доцільно було здійснити перерозподіл території тогочасної Європи на 15 рівних за розмірами і силою держав, кордони яких мали бути недоторканими. У «Великому плані» визначено низку принципів створення європейської союзної конфедеративної республіки [4]:

- 1) принцип юридичної рівності держав-членів союзного утворення;
- 2) принцип заборони збройних конфліктів між державами-членами цього загальноєвропейського союзу;
- 3) принцип верховенства загальноєвропейських інтересів над інтересами держав-членів;
- 4) принцип абсолютної свободи торгівлі між державами-членами;
- 5) принцип свободи віросповідання і конфесійної приналежності.

Висновки. Період з XIII до середини XVII ст. знаменує процес зародження і становлення французької доктрини міжнародного права. Вагомі і прогресивні ідеї французьких мислителів щодо організації міжнародного правопорядку суттєво випереджали свій час. Вони формулювалися з посиланням на канонічне і римське право, що у свою чергу засвідчує зв'язок природного й позитивного права. До ключових концептуальних ідей мислителів того часу належали наступні:

- припинення воєн, встановлення тривалого міжнародного миру;
- державного суверенітету;
- солідарності європейських суспільств, створення загальноєвропейського союзу незалежних європейських держав, який функціонував би на основі союзного чи федеративного договору;
- мирного вирішення міжнародних спорів у судовому порядку чи арбітражі;
- створення міжнародних організацій, діяльності міжнародних конгресів;
- активізації комунікації між членами суспільства на міжнародному рівні і сприяння розширенню сфери політичного спілкування засобами поширення права й розширення сфери дії міжнародного права.

Перспективи подальших досліджень полягають у аналізі подальшого активного розвитку французької доктрини міжнародного права у період з другої половини XVII до кінця XIX ст.

Список використаних джерел:

1. Alonso M.G. Calvin and the Ecclesiastical Power of Jurisdiction. *Reformation and Renaissance Review* 10.2. 2008. № 2. С. 137-155.
2. Буткевич О. Історія міжнародного права. К., 2013. 416 с.
3. German A. De la Reza. The 1623 Plan for Global Governance: the obscure history of its reception. *Brasilia: Revista Brasileira de Política Internacional*, 2015. № 58. С. 146-160.
4. German A. De la Reza. Las Memorias del duque de Sully (o los avatares del primer proyecto de unión europea). *Brasilia: Revista Brasileira de Política Internacional*, 2009. № 52. URL: <https://www.scielo.br/j/rbpi/a/PrZZqGZMHj83nWHQTmLVjdw/?lang=es> (дата звернення).
5. Мережко А. История международно-правовых учений. К, 2006. 494 с.
6. Gilmont J.F. Jean Calvin et le livre imprimé. Genève: Librairie Droz, 1997. 412 с.
7. Fontanel J. Le Cartulaire du chapitre cathédral de Coutances. Étude et édition critique. Collection Sources inédites sur l'histoire du département de la Manche. Saint-Lô: Archives départementales de la Manche, 2003. №1. 607 с.
8. Forcadet P.-A. Le De recuperatione Terre Sancte de Pierre Dubois : prétexte de croisade et pouvoir royal. Les projets de croisade Géostratégie et diplomatie européenne du XIV e au XVIIe siècle. Toulouse: Presses universitaires du Mirail. Collection «Méréd». 2016. 483 с.
9. Renan E. Etudes sur la politique religieuse du règne de Philippe le Bel. Paris: Calman Lévy, 1899. 483 с.
10. Колпаков М. Особенности восприятия справедливости в трактате Пьера Дюбуа «De Recuperatione Terrae Sanctae». *Метаморфозы истории. Псковский военно-исторический вестник*. 2016. № 2. С. 107–111.
11. Dubois P. De recuperatione Terre Sancte. Ed. Ch. V. Langlois. Paris: A. Picard, 1891. 144 с.
12. Atger F. Essai Sur l'Histoire des Doctrines du Contrat Social. Nimès: Université de Montpellier, 1906. 432 с.
13. Théodore de Bèze. Du droit des magistrats sur leurs sujets. Paris: EDHIS, 1977. 126 с.
14. A Defense of Liberty Against Tyrants (1579). URL: <https://lonang.com/library/reference/vindiciae-contra-tyrannos-1579/> (дата звернення: 10.10.2021).
15. Крюсе Э. Новый киней, или Рассуждение о состоянии, предоставляющем возможности и средства для установления всеобщего мира и свободы торговли во всем мире. Трактаты о вечном мире. СПб.: Алетейя, 2003. С. 60-114.